

2017

Beraadgroep Samenlevingsvragen

Raad van Kerken

Jaarverslag 2017

juni 2018

Woord vooraf – Zout der aarde

Voor u ligt het jaarverslag van de Beraadgroep samenlevingsvraagstukken van de Raad van Kerken in Nederland. Het geeft een beeld van de voortgaande betrokkenheid van de aangesloten kerken bij de Nederlandse samenleving.

Bewogen en betrokken

Het verslag laat zien dat kerken bewogen worden door vraagstukken in de samenleving: armoede, vrede, vluchtelingen. Kerken laten zich, net als de barmhartige Samaritaan uit het Evangelie, raken door noden die in de samenleving zichtbaar zijn. En vanuit dit bewogen worden ontstaat vaak een actieve betrokkenheid: in veel kerken zijn sociale praktijken zichtbaar. Soms zijn die meer humanitair gericht, op leniging van acute nood; soms meer op signalering naar de samenleving en overheid toe. Als in september 2016 nieuw aangetreden voorzitter werd ik getroffen door de diepgang van de aandacht voor de kernthema's in deze Beraadgroep en door de breedte ervan. Ik hoop die, samen met de leden, te kunnen uitbouwen in deze bestuursperiode.

Stimuleren

De Raad van Kerken in Nederland is al sinds zijn oprichting betrokken bij samenlevingsvraagstukken. Bijzonder aan de vorm die de Raad van Kerken kiest, vind ik als nieuwkomer, is dat kerken zowel elkaar stimuleren tot bezinning en actie, als ook proberen in gezamenlijkheid tot initiatieven te komen. Om dit weloverwogen te kunnen doen is er de Beraadgroep: een intern adviesorgaan van de Raad van Kerken in Nederland.

In de loop van 2016 heeft de Raad zijn prioriteiten gesteld en ook 'speerpunten' geformuleerd voor de Beraadgroep.

De methode: zien- oordelen-handelen

De Beraadgroep werkt eigenlijk volgens een aloud procedé in de christelijke kerken: het driestappenmodel in de christelijk sociale ethiek 'zien' - 'oordelen' - 'handelen'. Bij het 'zien' gaat het om het waarnemen van ontwikkelingen in de samenleving, Bijbels gezegd: het verstaan van de 'tekenen des tijds'. Het gaat er hierbij om de betekenis, het gewicht en de richting van maatschappelijke en politieke ontwikkelingen in te schatten. Bij de tweede stap, het 'oordelen', gaat het om het formuleren van actuele en relevante normatieve uitgangspunten in de christelijke sociale ethiek die licht kunnen werpen op diezelfde samenlevingsvraagstukken. Bij het 'handelen' gaat het om het zoeken van oplossingsrichtingen, natuurlijk ook met oog voor de eigen bijdrage van kerken hieraan.

Dialogmodel

Zoals ook paus Franciscus laat zien in zijn inspirerende encycliek *Laudato Si'* uit 2015, is het driestappenmodel in de christelijk-sociale ethiek voluit dialogisch. Het zoeken naar de morele betekenis van de tekenen des tijds gebeurt uiteraard in samenspraak met allerlei spelers in de samenleving, met de wetenschappen en met de overheid. De eigen inbreng in de dialoog vanuit de Raad van Kerken komt zelf ook in dialoog tot stand, namelijk via signaleringen vanuit de leden. In de tweede stap delen de lidkerken in de beraadgroep ook hun normatieve benaderingen. En ofschoon alle kerken uit de heilige Schrift en de Traditie putten, kunnen invalshoeken en accenten toch verschillen. Soms gaat het hierbij om verschil in overtuiging, soms om historisch gegroeide verschillen, soms om gegroeide posities en rollen in de samenleving.

In een samenleving die, zoals de Nederlandse, ernaar verlangt dat religies op maatschappelijk terrein op vreedzame wijze functioneren, is de normatieve dialoog behalve een goed oefenmodel voor de kerken onderling, ook een model voor dialoog van de kerken met de samenleving en de overheid. In een normatieve dialoog vindt moreel beraad plaats, waarbij kerken uiteraard ook haar eigen waarden en normen inbrengen, maar zeker ook willen luisteren naar waarden die voor andere actoren in samenleving en overheid aan de orde zijn.

Kerken doen uiteraard niet aan 'social engineering': zij menen vanzelfsprekend niet dat zij bij het zoeken van oplossingen het ei van Columbus wel even op tafel zetten om vervolgens de sociale realiteit daaraan aan te passen. Ze zijn bewogen en betrokken actoren met een eigen verantwoordelijkheid die alleen in samenspel kan worden gedragen.

Bezinnen, signaleren, samenwerken

Een eigen, bezinnende, signalerende en samenwerkende rol is voor kerken in de huidige samenleving naar mijn inzicht wel degelijk beschikbaar, bereikbaar, en nastrevenswaard. Want er zijn in onze samenleving veel mensen op zoek naar mogelijkheden om hun waarden ook te laten functioneren in maatschappelijke processen en dit te verbinden met hun grondinspiratie. Het bedrijfsleven staat open voor waarden in relatie tot klimaatbeleid; en bij integratievraagstukken gaat het behalve om identiteit, ook om publieke waarden die voor iedereen van belang zijn. En ook bij het zoeken van wegen naar vrede doen zich vele oude en nieuwe normatieve vragen voor die ruimte en aandacht behoeven en kwaliteit van de dialoog. Kerken bieden dit alles - in principe -, en ze bieden bovendien een verworteling van moraal en ethiek in een spiritualiteit aan. Die spiritualiteit sluit aan bij het verlangen van velen naar authentieke inspiratie met belevingskwaliteit en naar doordachte normativiteit. Het komt dus op vindingrijkheid van kerken aan om de kansen die er zijn te benutten.

Het moge dan zo zijn dat kerken kleiner worden; er is tegelijkertijd, zij het op kleinere schaal, een vitalisering van geloof zichtbaar, evenals een grote bijdrage in het onbetaalbare vrijwilligerswerk in de Nederlandse samenleving. Dat vele vrijwilligerswerk is een uiting van een (christelijke) cultuur waarin geven, je 'om niet' inzetten voor een ander, een positieve waarde is. De inzet van kerken voor de bestrijding van armoede in het rijke Nederland is hiervan een voorbeeld.

Kansen

Daar waar kerken hun minderheidspositie in de samenleving aanvaarden, liggen er kansen om, voorbij de verdenking van machtsstreven, te werken aan de Bijbelse opdracht om 'zout der aarde' en 'licht der wereld' (Mt. 5, 13-16) te zijn.

Licht niet onder de korenmaat

Hiervoor is nodig dat kerken haar licht niet onder de korenmaat plaatsen. Want pas als het licht aan gaat, ziet men wat voorheen duister bleef. Hierin ligt dan ook de opdracht van de Beraadgroep: het licht van het Evangelie en de daarop geënte sociale ethiek te laten schijnen over samenlevingsvraagstukken, op een wijze die tegelijkertijd communicabel, inspirerend, oriënterend en functioneel kan zijn.

Prof. Dr. Fred van Iersel

Voorzitter Beraadgroep Samenlevingsvragen van de Raad van Kerken in Nederland

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	5
2. Samenstelling.....	6
3. Verslag activiteiten van de Beraadgroep Samenlevingsvragen.....	7
a. Advisering.....	7
b. Werkgroepen en Taakgroepen	10
c. Vergaderingen.....	10
d. Publiciteit	10
e. Bijgewoonde bijeenkomsten	11

1. Inleiding

De Beraadgroep Samenlevingsvragen is één van de drie Beraadgroepen die ingesteld zijn door de Raad van Kerken in Nederland.

In de beraadgroepen houden deskundigen uit de verschillende aangesloten kerken zich bezig met beraad, bezinning en studie in oecumenisch verband. De drie beraadgroepen zijn voor de Raad van Kerken 'oecumenische denktanks' waar nieuwe onderwerpen ontdekt kunnen worden, een oecumenische visie ontwikkeld kan worden en deskundigen uit verschillende kerken elkaar ontmoeten en hun ervaringen en deskundigheid delen, en waar desgewenst ook concrete plannen uitgewerkt en uitgevoerd kunnen worden. De beraadgroepen dienen de Raad van Kerken gevraagd en ongevraagd van advies.

De beleidsmatige grond en richting van de opdracht van de Beraadgroep Samenlevingsvragen wordt gevormd door: de Statuten en het huishoudelijk reglement van de Raad van Kerken in Nederland; en het actuele beleidsplan van de Raad, in dit geval het Beleidsplan Raad van Kerken Nederland 2017-2021.

De Beraadgroep Samenlevingsvragen heeft als opdracht de Raad gevraagd en ongevraagd van advies te dienen met het oog op het mogelijke belang van signalen uit de gezamenlijke kerken ten aanzien van ontwikkelingen in de samenleving onder het oogmerk van menselijke waardigheid, participatie, rechtvaardigheid en duurzaamheid.

Gevraagde adviezen hebben voorrang boven een ongevraagd advies. Een ongevraagd advies komt op uit de besprekingen van de Beraadgroep. Wil een bespreking van een onderwerp gaan leiden tot het gaan werken aan een ongevraagd advies dan moet een thema door de Beraadgroep onderkend worden als urgent en relevant in maatschappelijke en in kerkelijke zin.

De Beraadgroep Samenlevingsvragen komt met het oog op deze opdracht jaarlijks zesmaal in vergadering bijeen. Op basis van de gesprekken in de vergadering, zo mogelijk met deskundige genodigden, stelt de secretaris adviezen op.

Over haar activiteiten publiceert de Beraadgroep jaarlijks een jaarverslag, dat besproken en vastgesteld wordt in de juni-vergadering.

2. Samenstelling

De Beraadgroep Samenlevingsvragen heeft in 2017 in de volgende samenstelling vergaderd:

Drs. H. Bos (Hanna), lid per 7 juni, Russisch Orthodoxe Kerk

Drs. J.J. Hasselaar (Jan Jorrit), Oudkatholieke Kerk

Dr. T. Hoekstra (Trinus), secretaris, Protestantse Kerk in Nederland

Y. Höhne-Sparborth (Yosé), 2of3bijEEN

W. van Houten, lid per 6 september, Leger des Heils

Prof. Dr. F. van Iersel (Fred), Rooms-Katholieke Kerk

Drs. K. van der Kamp (Klaas), algemeen secretaris Raad van Kerken, Protestantse Kerk in Nederland

Prof. Dr. G.C. Molenkamp (George), tot 5 april vicevoorzitter, Rooms-Katholieke Kerk

Drs. W. Nusselder (Wim), tot 7 juni lid, Religieus Genootschap der Vrienden (Quakers)

Drs. J. de Rie (Hans), Oudkatholieke Kerk

Prof. Dr. N.J. Schrijver (Nico), Protestantse Kerk in Nederland

Drs. H. van de Streek (Hillie), per 5 april vicevoorzitter, Nederlands Gereformeerde Kerk

Majoor A. van de Venis (Arend), tot 7 juni lid, Leger des Heils

Prof. Dr. A.L.H.M. van Wieringen pr. (Archibald), Rooms-Katholieke Kerk

3. Verslag activiteiten van de Beraadgroep Samenlevingsvragen

a. Advisering

In de loop van het jaar 2017 is de Beraadgroep Samenlevingsvragen eenmaal door het Moderamen van de Raad van Kerken om advies gevraagd.

Naast dit gevraagd advies was er het werken aan vier ongevraagde adviezen.

Gevraagd advies

Advies inzake duurzaamheid

Met betrekking tot het onderwerp duurzaamheid werd een adviesvraag voorgelegd aan de Beraadgroep. De vraag kwam voort uit een jaarlijks overleg van de secretaris van de Raad met kerkelijke gremia (kerk en milieu, groene kerken, werkgroep ecologische duurzaamheid en de werkgroep theologie en duurzaamheid) die zich richten op duurzaamheid. De vraag van de gremia was hoe de kerkelijke aandacht voor duurzaamheid versterkt zou kunnen worden. Uit dit overleg kwam de gedachte voort om in de plenaire Raad een gesprek met deze gremia te organiseren rond een kernvraag geformuleerd door de Beraadgroep.

Door de Beraadgroep is het voorstel geformuleerd om het thema 'groen en duurzaam' in de plenaire Raad te agenderen aan de hand van de hoofdvraag: 'Wat doet u als lidkerk van de Raad van Kerken aan het thema duurzaamheid, passend bij de *Pelgrimage van gerechtigheid en vrede - met de aarde*'. De cursivering verwijst naar de titel van een artikel, juni 2017, van de secretaris-generaal van de Wereldraad van Kerken, Rev. Dr Olav Fykse Tveit. Het artikel steekt in op de relatie tussen sociale gerechtigheid en ecologische duurzaamheid en brengt klimaatverandering ter sprake onder het perspectief van Eco-justice, ook in relatie tot klimaatvluchtelingen. De kernvraag voor het gesprek in de plenaire Raad met de kerkelijke gremia zou op basis van dit artikel volgens de Beraadgroep kunnen zijn of en hoe de lidkerken gehoor geven aan deze pelgrimage en welke mogelijkheden men ziet.

Ongevraagde adviezen

Adviezen: inzake verkenning deelname vanuit de Raad van Kerken namens de kerken aan de klankbordgroep bij de stuurgroep van de Nationale Wetenschapsagenda (NWA); inzake een bezinningsbijeenkomst met het oog op de Tweede Kamerverkiezingen in 2017; inzake de thematiek 'vrede en veiligheid'; inzake de betrokkenheid bij de bezinning op toekomstbestendig biotechnologiebeleid.

Een **eerste** ongevraagd advies is in 2016 voortgekomen uit de suggestie van Hillie van de Streek of de Beraadgroep in de toekomst een rol zou willen en kunnen spelen in deelname vanuit de Raad van Kerken namens de kerken aan de klankbordgroep bij de stuurgroep van de Nationale Wetenschapsagenda (NWA)? Deze klankbordgroep vertegenwoordigt de samenleving en richt zich vooral op ethische aspecten. Een aantal leden van de Beraadgroep is al betrokken bij de NWA, zij het niet als lid van de Beraadgroep en niet namens de kerken. Het Moderamen van de Raad heeft positief op de suggestie gereageerd en de Beraadgroep gevraagd om de mogelijkheid tot deelname aan de klankbordgroep bij de stuurgroep van de NWA vanuit de Beraadgroep, zo mogelijk met deskundige

ondersteuning van buiten de Beraadgroep, te onderzoeken. In dit kader is er in 2016 ook overleg geweest met de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) over gezamenlijke deelname aan deze klankbordgroep.

In relatie tot dit onderwerp hebben de leden Fred van Iersel, Nico Schrijver en Hillie van de Streek in 2017 met het oog op de NWA Route Veerkrachtige en Zinnvolle Samenlevingen namens de Raad een projectvoorstel ingediend. Het projectvoorstel richtte zich op de vraag 'Wat inspireert jongeren tot inzet voor vrede en veiligheid'. Het voorstel heeft het helaas niet gehaald. De betekenis van het voorstel was wel dat zo vanuit de kerken werd getoond, dat men een relevante maatschappelijke factor wil zijn.

Begin 2017 leverde contact vanuit de Raad en de Beraadgroep met de NWA vooral op dat men in afwachting was van de lijn die een nieuw kabinet in zou zetten. Eind oktober formuleerde Hillie van de Streek het advies, op basis van de ervaringen met de NWA in de loop van 2017, om vanuit de Raad van Kerken via de Beraadgroep weliswaar contact met de NWA te houden, maar verder geen initiatieven te ontplooiën, omdat die op het moment weinig opleveren.

Een **tweede** ongevraagd advies betrof het voornemen, geboren tijdens de septembervergadering van de Beraadgroep in 2016, om vanuit de Raad met het oog op de verkiezingen voor de Tweede Kamer op 15 maart 2017 in februari een bezinningsbijeenkomst met politici en kerkelijke vertegenwoordigers te organiseren. De bijeenkomst zou gericht moeten zijn op bezinning op de waarden die voor politici belangrijk zijn en op de vraag op welke wijze deze waarden hun keuzes bepalen.

Met het oog op een dergelijke bijeenkomst is door Fred van Iersel een voorstel uitgewerkt. Na de novembervergadering is, met instemming van het Moderamen van de Raad, een taakgroep ingesteld die het voorstel verder heeft uitgewerkt en samen met het bureau van de Raad de bijeenkomst is gaan organiseren. Aan de taakgroep namen deel: Trinus Hoekstra, Fred van Iersel (voorzitter), Klaas van der Kamp en Hillie van de Streek.

De bezinningsbijeenkomst heeft plaats gevonden op de avond van dinsdag 14 februari 2017 in Dudok te Den Haag en werd bezocht door ruim honderd personen.

Tien politieke partijen (VVD, D66, CDA, PvdA, GL, SP, CU, SGP, Artikel 1, Libertarische Partij en Nieuwe Wegen) hadden een kandidaat-Tweede kamerlid gestuurd om zich door Fred van Iersel en Hillie van de Streek te laten bevragen over waarden in relatie tot de thema's armoede, vrede en integratie. Naast de politieke debaters waren er drie kerkelijke vertegenwoordigers die de genoemde thema's inleidden. Mgr. Hans van den Hende sprak over armoede. Hij ging in op de menselijke drama's achter de cijfers. En hij vroeg om niet alleen oog te hebben voor financiële problemen, maar ook te letten op het maatschappelijk isolement waarin mensen met armoede verzeild raken. Hij rondsloeg zijn bijdrage af met een verwijzing naar de internationale solidariteit, waartoe paus Franciscus een en andermaal heeft opgeroepen. Ir. Kees Nieuwerth, vicevoorzitter van de Raad van Kerken, introduceerde het thema van vrede en pleitte voor een defensie niet gebaseerd op afschrikking, maar op onderlinge afhankelijkheid en samenwerking. Hij becijferde de jaarlijkse kosten die wereldwijd in wapentuig geïnvesteerd worden op 1,7 biljoen dollar, en hij noemde het zorgelijk dat dit vaak in mindering komt op ontwikkelingssamenwerking. Ds. Karin van den Broeke, preses van de Synode van de Protestantse Kerk in Nederland, leidde het thema van de integratie in. Ieder moet kunnen deelnemen aan de samenleving. Daarbij is het zaak heldere regels te hebben die ieder mens aanspreken op respectvol gedrag tegenover anderen. Ze noemde het belangrijk dat mensen zich oefenen in samenleven.

Bij een evaluatieve terugblik in de Beraadgroep op de avond werd het opvallend genoemd, dat de aanwezige politieke partijen duidelijk behoefte bleken te hebben aan een dialoog met de kerken. De opzet van een open morele dialoog vanuit de kerken met politici werd geslaagd geacht.

Een uitgebreide impressie van de avond is te vinden op de site van de Raad van Kerken.

Een **derde** ongevraagd advies in voorbereiding betrof het voornemen om in aansluiting op de bezinningsbijeenkomst met de kandidaat-politici de aandacht te richten op het thema 'vrede en veiligheid' in het kader van de verhouding van kerk en staat en van geloof en politiek. Het onderwerp 'vrede' kwam tijdens de bezinningsbijeenkomst het minst uit de verf, maar werd tegelijkertijd wel actueel gevonden.

In 2017 vormde het onderwerp 'vrede en veiligheid' een belangrijk thema van de besprekingen in de Beraadgroep. Richtinggevend voor die besprekingen waren de vragen: hoe zien we de thematiek van vrede en veiligheid voor ons en wat willen we daarbij vanuit de kerken aan de orde stellen? In de juni-vergadering is een taakgroep in het leven geroepen waarvan de leden zijn: Fred van Iersel (voorzitter), Yosé Höhne-Sparborth en Hillie van de Streek. In het voorjaar van 2018 is een projectplan tot stand gekomen, waarop door het Moderamen van de Raad positief gereageerd is. Zie daarvoor verder het jaarverslag over 2018.

In 2017 kwam de keuze voor deze thematiek met name tot stand op basis van een zekere zorg over een vooral technocratische insteek in de politiek met het oog op de versterking van defensie en dat daar nauwelijks vanuit idealen vragen bij worden gesteld. De meer kerkelijke aangelegenheid bij de thematiek zou de vraag naar het waartoe van het beleid kunnen zijn vanuit een normatieve grondslag. Dan gaat het ook om conflictpreventie, herstelverantwoordelijkheid in verband met aangerichte schade, 'rechtvaardige vrede' (Wereldraad van Kerken) in relatie tot de gevolgen van conflicten en de 'responsibility to protect'. Het laatste hoeft niet gelijk een legitimering van wapengeweld in te houden. Daarnaast gaat het om het zien van de samenhang van klimaatverandering, vluchtelingen- en veiligheidsbeleid en dat veiligheid er niet in kan bestaan dat je de gevolgen van klimaatverandering met bijvoorbeeld vluchtelingenstromen buiten de deur houdt, maar dat je je constructief verhoudt tot deze wereldproblemen die vaak de bron vormen van conflicten.

De insteek van een bezinnend gesprek hierover met de politiek gericht op de vraag naar welke waarden voor politici richtinggevend zijn en hoe deze waarden uitwerken in beleid, werd ook van belang geacht met het oog op het gesprek in de kerken zelf. Naast bewustwording is hierbij ook de taak geformuleerd voor de kerken om een woord van hoop te spreken. Een en ander is in het aangekondigde projectplan meer gestructureerd uitgewerkt. Voor nu geeft dit een impressie van de inhoudelijke bezinning in de Beraadgroep op deze thematiek.

Een **vierde** ongevraagd advies in voorbereiding betrof de vraag aan het Moderamen van de Raad of het niet zinvol zou zijn om vanuit de Beraadgroep Samenlevingsvragen, zo mogelijk in samenwerking met de werkgroep Ecologische Duurzaamheid, betrokken te blijven bij de bezinning die door het Ministerie van Infrastructuur en Milieu is geëntameerd met betrekking tot een toekomstbestendig biotechnologiebeleid, ook gezien de betrokkenheid vanuit de Europese Raad van Kerken (CEC) op deze thematiek. In 2017 is het gesprek hierover nog niet tot een afronding gekomen.

b. Werkgroepen en Taakgroepen

De **werkgroep Ecologische Duurzaamheid** neemt in relatie tot de Beraadgroep Samenlevingsvragen een bijzondere positie in. Deze valt direct onder het Moderamen van de Raad. De Beraadgroep functioneert voor deze werkgroep als een klankbordgroep. De opdracht van de werkgroep is om, vanuit een christelijke spiritualiteit en traditie, verdieping aan te brengen bij ecologische thema's. De ambitie van de werkgroep is om ieder jaar een event met uitstraling te organiseren.

In het kader van de activiteiten van de werkgroep rond de Inspiratie Tafel Klimaatverandering is begin 2017 de publicatie 'We have a dream, An ongoing Conversation' verschenen. De werkgroep verkende in 2017 met diverse partijen een vervolg op deze Inspiratietafel en publicatie.

Verder hebben diverse leden van de werkgroep in het afgelopen jaar diverse landelijke en lokale kerkelijke activiteiten op duurzame ontwikkeling ondersteund in de zin van meedenken en/of het mede vormgeven van een bijeenkomst met een lezing en/of workshop.

Op het terrein van samenlevingsvragen is er bij de Raad van Kerken ook de **werkgroep Vluchtelingen**. Met deze werkgroep onderhoudt de Beraadgroep contact middels overleg tussen de voorzitters en het uitwisselen van verslagen.

Daarnaast zijn er tijdelijke **taakgroepen**, die naar aanleiding van een door de Beraadgroep Samenlevingsvragen opgepakte thematiek (gelieerd aan een adviesvraag van het Moderamen of anderszins in de Beraadgroep met het oog op een ongevraagd advies aan het Moderamen aan de orde gekomen) door de Beraadgroep Samenlevingsvragen ingesteld kunnen worden. In 2017 was er sprake van twee tijdelijke taakgroepen: in relatie tot het genoemde ongevraagde advies inzake bezinningsbijeenkomst Tweede Kamerverkiezingen; en in relatie tot het genoemde ongevraagde advies inzake 'vrede en veiligheid'.

c. Vergaderingen

In 2017 werd er vijfmaal plenair vergaderd: 22 februari, 5 april, 7 juni, 6 september en 18 oktober (de decembervergadering verviel in verband met slechte weersomstandigheden).

d. Publiciteit

Rond de totstandkoming van beleid en de uitgevoerde activiteiten werd verschillende malen gepubliceerd op de website en in de Bulletins van de Raad. Op de website van de Raad bestaat ook een aparte rubriek voor de Beraadgroep Samenlevingsvragen. Daarnaast is:

- in januari in Christelijk Weekblad verschenen het artikel *Slimme keuzes in de combinatie van arbeid en zorg?*;
- in maart in Christelijk Weekblad verschenen het artikel *Met flexibilisering 'van de wal in de sloot'*;
- in juni het jaarverslag over 2016 gepubliceerd;

- in augustus in Christelijk Weekblad verschenen het artikel *Nederland een lagelonenland*;
- in november in Christelijk Weekblad verschenen het artikel *Advent en vergissingen in tijden van belastingontwijking*;

e. Bijgewoonde bijeenkomsten

In 2017 woonden afwisselend voorzitter Fred van Iersel en de vicevoorzitters George Molenkamp en Hillie van de Streek de plenaire vergaderingen van de Raad van Kerken bij. De secretaris Trinus Hoekstra nam deel aan de vergaderingen van de agendacommissie van de Sociale Alliantie.

Vanuit de Beraadgroep Samenlevingsvragen werd namens de Raad van Kerken of namens de Beraadgroep deelgenomen aan de volgende bijeenkomsten:

januari	Ontmoeting met leden van de Chaldeeus-katholieke kerk in Noord-Irak (Yosé Höhne-Sparborth);
18 januari	Gebedsweek in Bari aan de Zuid-Italiaanse oostkust met Pakistaanse vluchtelingen (Archibald van Wieringen);
15 februari	Deelname vanuit de Synode van de Nederlands Gereformeerde Kerken aan een discussie in het kader van de samenwerking van de drie G-kerken (Hillie van de Streek);
februari	Bijeenkomst 'In vrijheid verbonden' (Fred van Iersel);
februari	Vredesconferentie van Kerk en Vrede (Fred van Iersel);
maart	Bijeenkomst met militairen rond een benadering van non-violence (Fred van Iersel);
april	Ontmoeting met leden van de Chaldeeus-katholieke kerk in Noord-Irak (Yosé Höhne-Sparborth);
11 april	CSC Voorjaarsberaad over 'De rol van religie in het publieke domein' (George Molenkamp en Hillie van de Streek);
22 april	Oecumenisch symposium rond Laudato Si' en Kerkelijk Financieel Beheer gehouden op International Earth Day in het Protestants Landelijk Dienstencentrum en georganiseerd door de KNR, de Nederlandse koepelorganisatie van kloosterorden en congregaties (George Molenkamp);
24 en 25 april	Synergene Forum, expertmeeting over de toekomst van het biotechnologie-beleid in de EU, van de Europese Commissie met maatschappelijke organisaties, Brussel (Hillie van de Streek)
9 mei	Werkconferentie van de NWA waarop voorstellen voor projecten zijn besproken (Nico Schrijver en Hillie van de Streek);
mei	Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (Fred van Iersel);
mei	Bijeenkomst met de Nuntius over Laudato Si' (Fred van Iersel)
mei	Strategisch toekomstberaad bij het Ministerie van Defensie gericht op de vraag hoe de burgersamenleving benut kan worden met het oog op versteviging van de rechtsstaat (Fred van Iersel);
6 juni en 15 juni	Stakeholdersessies georganiseerd door het Ministerie van Infrastructuur en Milieu rond toekomstbestendig biotechnologiebeleid (Hillie van de Streek);
augustus	Ontmoeting met leden van de Chaldeeus-katholieke kerk in Noord-Irak (Yosé Höhne-Sparborth);

- 30 en 31 augustus Conferentie 'Op elkaar aangewezen – durf afhankelijk te zijn' van het Christelijk Sociaal Congres (Hillie van de Streek);
- 25 oktober Ontmoeting met vertegenwoordigers van de Europese Raad van Kerken (CEC) in het teken van het CEC-document 'Beyond Prosperity? European Economic Governance as a Dialogue between Theology, Economics and Politics' (Trinus Hoekstra, Fred van Iersel en Hillie van de Streek);
- 31 oktober Bijeenkomst van de NWA over de verschillende routes van deze wetenschapsagenda (Hillie van de Streek);
- 7 november Vervolgbijsamenkomst 'Naar Toekomstbestendig Biotechnologiebeleid' georganiseerd door het Ministerie van Infrastructuur en Milieu (Hillie van de Streek);
- 13 november Ontmoeting met bisschop Yousif Thomas Mirkis van Kirkuk in Irak (Yosé Höhne-Sparborth)